

експозиції потужний інструмент соціалістичного виховання мас. Співробітники музеїв зобов'язані були чітко реагувати на всі соціально-політичні процеси в державі. В музеях створювалися експозиції, які відображали ці процеси. Допоміжним засобом в реалізації цих завдань були виставки, музейні та позамузейні екскурсії. Початок 30-х років позначився черговим етапом перебудови експозиції на засадах «марксистської діалектики». Але перевірки місцевих музеїв констатували відсутність позитивної динаміки в цьому процесі.

Наприкінці 30-х рр. серед головних причин недоліків у справі побудови експозиції було визнано послаблення контролю з боку партійного керівництва та значна кількість ворожих політично несвідомих працівників в музеях. Особовий склад працівників змінився у шести з восьми працюючих в 1938 р. місцевих краєзнавчих музеях. В наш час, коли музейна справа переживає черговий етап свого розвитку, надзвичайно актуальним є вивчення досвіду музейників 20-30-х рр., щоб в майбутньому уникнути помилок та збочень у справі виховання патріотів свого краю.

Посилання

1. Романов Н.И. Местные музеи и как их устраивать. – М., 1919.
2. Шмит Ф.И. Музейное дело. Вопросы экспозиции. – Л., 1919.
3. Очерки истории музейного дела в СССР. – Вып. IV. – М., 1968.
4. Підгайний С. З концепції українського історичного процесу в музейній практиці. – Харків: Держвидав України, 1930.
5. Український музей. Збірник 1. – К., 1927.
6. Михайловская А.И. Музейная экспозиция. Организация и техника. – М., 1964.
7. Маньковська Р.В. Музейництво в Україні. – К., 2000.
8. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, ф.16, спр. 30.
9. Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО), ф. Р-593, оп. 1, спр. 1752.
10. ДАЧО, ф. Р-593, оп. 1, спр. 1862.
11. ДАЧО, ф. Р-593, оп. 1, спр. 1747.
12. Український музей. Збірник 1. – К., 1927. – С. 241.
13. Красное знамя. – 1924 – 22 ноября. – № 268.
14. ДАЧО, ф. Р-593, оп. 1, спр. 1746.
15. ДАЧО, ф. Р-593, оп. 1, спр. 1862. Там само, ф. Р-593, оп. 1, спр. 2017. Там само, ф. Р-60, оп. 1, спр. 796. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. Р-5601, оп. 1, спр. 30.
16. Глобус. – 1928. – Жовтень. – № 19. – С. 304.
17. ДАСО, ф. Р-5601, оп. 1, спр. 1151.
18. ДАСО, ф. Р-6434, оп. 1, спр. 36.
19. ДАСО, ф. Р-33 оц, оп. 1, спр. 27.
20. ДАСО, ф. Р-33 оц, оп. 1, спр. 28.
21. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 166, оп. 9, спр.373.
22. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 11, спр. 361.
23. ДАЧО, ф. П-470, оп. 4, спр. 815.
24. ДАЧО, ф. П-470, оп. 4, спр. 88.
25. ДАЧО, ф. П-470, оп. 4, спр. 1270.

Дмитренко Н.М. Экспозиция городских музеев Северного Левобережья как отражение социально-политических процессов в обществе (20-30 гг. XX ст.)

В статье рассмотрены вопросы развития музейной экспозиции, а также влияние и последствия социально-политических процессов на идеологическое и предметное содержание экспозиции. Показана реакция компартийных органов на недостатки в экспозиционной работе городских музеев.

Ключевые слова: музей, экспозиция.

Dmitrenko N.M. Exposition of the city's museums of North Left-bankness as reflection of socio-political processes in society (20-30-th years of the XX-th century)

In labour the question of development of museum display is considered in a marked period, and also influence and consequences of socio-political processes on ideological and material maintenance of display. The reaction of communist party organs is reflected on defects in a display works of local museums.

Key words : museum, exposition.

25.03.2011 p.

УДК 562/569:502.4(477.52)

**О.М. Ковальчук
О.М. Козлов**

ДО ПИТАННЯ ПРЕДСТАВЛЕНОСТІ ВИКОПНИХ РЕШТОК АНТРОПОГЕНОВОЇ ТЕРІОФАУНИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА У М. ПУТИВЛІ

У статті піднімається проблема збереженості викопних решток тварин у краєзнавчих музеях Сумської області. Наводиться якісна та кількісна характеристика палеоостеологічного матеріалу, датованого пізньоплейстоценовим і ранньоголоценовим віком, з фондів Державного історико-культурного заповідника в м. Путивлі. Підкреслюється значимість та перспективність подальшого пошуку та вивчення викопних решток тварин різного віку на регіональному рівні.

Ключові слова: викопні рештки, фонди краєзнавчих музеїв, антропогенова теріофауна, *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Cervus elaphus*, Путивльський район.

Фосилізовані рештки організмів минулих епох є специфічним видом природних ресурсів, які можна використовувати з науково-дослідницькою, навчально-виховною та промисловою метою [4, 190; 6, 25-26]. Основними проблемами, пов'язаними зі збереженістю та використанням викопного остеологічного матеріалу, знайденого на теренах Сумської області зокрема та України в цілому, є його неточна ідентифікація (в музейних установах районного рівня немає фахівців, які могли б безпомилково визначити приналежність викопних решток тварині певного виду), неправильне заповнення або повна відсутність етикетки біля зразка, а також, що найголовніше, відсутність належної площі експозиції та фондів, необхідної для розміщення всього колекційного матеріалу

[8, 114-116]. Саме тому важливим на сьогодні є впорядкування інформації про викопні рештки тварин, які перебувають у складі фондів краєзнавчих музеїв області, мають певну наукову та експозиційну цінність, проте часто зникають без користі для науки [10, 18].

Мета статті полягає у визначенні якісного та кількісного складу викопних решток хребетних тварин плейстоценового та голоценового віку з фондів Державного історико-культурного заповідника в м. Путивль (далі – ДІКЗ), встановлення їх зв'язку з відкладами річок, а також інтерпретація існуючих археозоологічних відомостей про знаходження цих видів у складі матеріалів археологічних розкопок, які проводилися в Путивльському районі на початку та в середині ХХ ст.

У результаті опрацювання фондової колекції ДІКЗ встановлено, що 12 наявних одиниць остеологічного матеріалу належать трьом видам ссавців: мамонту шерстистому, носорогу шерстистому, оленю шляхетному.

1. Мамонт шерстистий *Mammuthus primigenius* Blumenbach, 1799 – стегнова кістка (ПКМ 315) завдовжки 80 см. Забарвлення кістки світло-сіре, кісткова тканина щільна, дистальний епіфіз зруйнований. Діаметр проксимального епіфіза становить 26 см. Кістка була знайдена у 1935 р. в урочищі Сонцев Яр (Путивльський район). Поряд із нею знайшли також великогомілку кістку сірого кольору зі зруйнованими епіфізами, вкриту борознами (максимальна довжина – 42 см). Ймовіріше за все, обидві знайдені кістки належали одній статевозрілій особині мамонта, про що свідчить повна облітерація епіфізарних швів. Відносний геологічний вік знахідок – пізній плейстоцен-ранній голоцен.

У фондах музею знаходяться також 7 одиниць викопного остеологічного матеріалу цього виду, датованих нами пізнім плейстоценом, без точної інформації про місце знахідки. Зокрема, йдеться про добре збережену плечову кістку (максимальна довжина – 51 см, діаметр дистального епіфіза – 13 см, проксимального епіфіза – 9 см).

Крім того, у фондовій колекції Путивльського ДІКЗ перебувають шийний хребець мамонта (24 × 24 см, один із виростків зруйнований, поверхневий шар кістки здиблений) та 5 фрагментів і цілих молярів різного ступеня збереженості: 1) 17 пластин, частина зуба зруйнована, емаль не збереглася, жувальна поверхня увігнута (її довжина – 18 см); 2) 14 пластин, корінь зуба зруйнований, довжина жувальної поверхні – 16 см; 3) 22 пластини, з них 4 «робочих», довжина жувальної поверхні – 29 см; 4) фрагмент, 12 пластин з пухирчастою поверхнею (її довжина – 15,5 см); 5) 17 пластин, довжина жувальної поверхні 20 см, корінь зуба гіллястий (моляр був переданий до музею в 1887 р.). Судячи з морфології знайдених зубів (M_1 , M_2) та враховуючи кількість їх

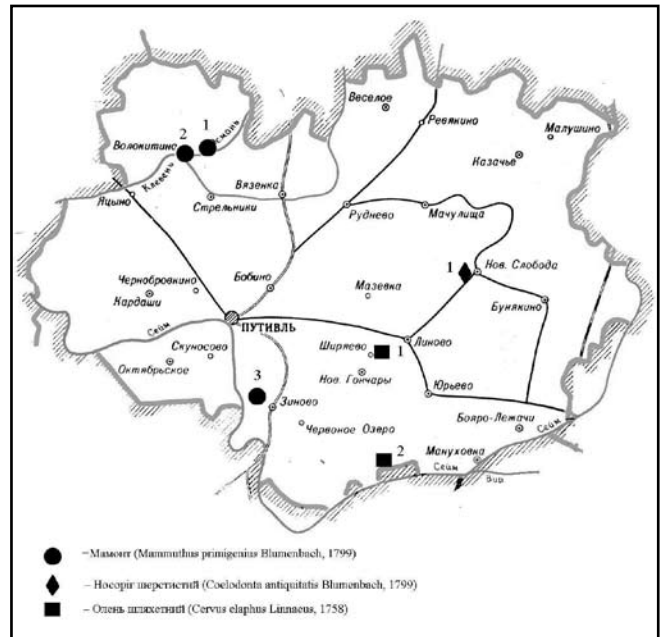

Рис. 1. Карта Путивльського району з позначеними місцезнаходженнями викопних решток окремих видів ссавців плейстоценового та голоценового віку

дентинних пластин, можна припустити, що вони належали щонайменше 3 особинам мамонта віком 9, 20 та 25 років [5, 49; 11, 782].

Кістки мамонта в Путивльському районі знаходили також у 1951 р. в суглинку під час земляних робіт у с. Кочерги (рис. 1, 1) [13, 123]. Масивна стегнова кістка тварини цього виду була знайдена у 1969 р. у плейстоценових відкладах поблизу с. Волокитине (рис. 1, 2) і зараз перебуває у складі фондової колекції Сумського обласного краєзнавчого музею. І.Г. Підоплічко повідомляє також про знаходження хребця мамонта ранньоголоценового віку у чорноземному шарі в околицях с. Харівка Путивльського району під час розкопок курганів у 1950 р. під керівництвом В.А. Ільїнської [13, 125].

2. Носоріг шерстистий *Coelodonta antiquitatis* Blumenbach, 1799 – права половина нижньої щелепи буроватого кольору, що свідчить про алювіальний генезис її захоронення. 2 зуби збереглися повністю, 2 частково зруйновані та мають чіткі сліди ерозії емалі, 2 альвеоли щелепи порожні. Максимальна довжина кістки – 37 см, висота щелепи у дистальній і проксимальній частині – відповідно 5 і 12 см. Щелепа носорога була знайдена у 1926 р. у відкладах пізньоплейстоценового віку під час розкопок на березі р. Сейм (більш детальна інформація про місце знаходження не збереглася).

Вартою уваги є знахідка двох кісток від однієї особи шерстистого носорога у проваллі Хрестище в околицях с. Нова Слобода Путивльського району у 1950 р. [13, 123]. У попередніх публікаціях нами відзначалося, що найчастіше викопні рештки шерстистого носорога знаходять в алювіальних відкладах крупних річок, що можна пояснити

найбільш сприятливими умовами існування виду в місцях концентрації його решток [3, 216; 7, 28]. Як зазначає А.А. Чубур, мамонт і шерстистий носоріг були типовими долинними тваринами, тобто тяжіли до заплави, що в належному обсязі забезпечувала їх фітомасою [15, 26]. Ці види потребували високопродуктивних пасовиськ, характерних для розширень заплави. Шерстистий носоріг виступав у якості важливого едификатора лісових плейстоценових екосистем [9, 42; 12, 152; 14, 218].

3. Олень шляхетний *Cervus elaphus* Linnaeus, 1758 – 3-гіллястий ріг (КП 12078 / А-474) зі збереженою розеткою та 2-ма зруйнованими гілками, вкритий борознами (етикетка – «ріг лося»); 4-гіллястий ріг, 2 гілки якого відламані. За методикою М.К. Верещагіна та І.М. Громова, остеологічний матеріал по цьому виду можна датувати середнім голоценом [1]. Інформація про місце та обставини знаходження решток шляхетного оленя з фондів Путивльського ДІКЗ не збереглася.

11 кісток від трьох особин цього виду знайдені під час археологічних розкопок скіфського городища VI-V ст. до н.е. в околицях с. Ширяєве (рис. 1, 1), ще 4 кістки від однієї особини виявлені в процесі дослідження слов'янського поселення VII-VIII ст. біля с. Волинцеве Путивльського району (рис. 1, 2) [13, 122]. Слід відзначити, що шляхетний олень, разом із сарною та лосем, виступає маркером алювіальних тафономічних асоціацій ссавців родини Cervidae, що виражається у приуроченості місць існування цього виду до річкової заплави.

Таким чином, можна стверджувати, що викопні рештки представників антропогенової теріофауни з фондів Державного історико-культурного заповідника у м. Путивль мають певну експозиційну цінність. Наукова цінність більшості експонованих решток нівелюється у зв'язку з відсутністю географічної прив'язки до території та інформації про обставини їх знаходження. Важливими завданнями на сьогодні є збереження знайденого остеологічного матеріалу, а також активізація пошуків місцезнаходжень викопних решток хребетних тварин плейстоценового та голоценового віку в Путивльському районі. У цьому контексті найбільш перспективними є алювіальні відклади р. Сейм, р. Есмань та р. Клевень.

Посилання

1. Верещагін Н.К., Громов І.М. Сбор остатков высших позвоночных четвертичного периода / Н.К. Верещагін, І.М. Громов. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 36 с.
2. Ковальчук О.М. Бальна оцінка стану збереженості викопних решток хребетних тварин антропогену за матеріалами археологічних та палеонтологічних досліджень / О.М. Ковальчук // Тези доповідей Конференції молодих дослідників-зоологів – 2010 (м. Київ, Інститут зоології НАН України, 20-21.04. 2010 р.). – Київ, 2010. – С. 22-24.
3. Ковальчук О.М. До питання про знахідки викопних решток шерстистого носорога у відкладах плейстоцену Північно-Східної України / О.М. Ковальчук // Зоологічна наука в

сучасному суспільстві: Мат-ли Всеукр. наук. конф., присвяченої 175-річчю кафедри зоології. – Київ-Канів, 2009. – С. 215-218.

4. Ковальчук О.М., Козлов О.М. До історії палеозоологічних досліджень на Сумщині / О.М. Ковальчук, О.М. Козлов // Наукові пошуки: Збірн. наук. праць молодих учених, присвячений 85-річчю Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – С. 189-195.

5. Ковальчук О.М. Одонтометричний аналіз викопних решток хоботних (Proboscidea: Elephantidae) плейстоцену Сумської області / О.М. Ковальчук // Сучасні проблеми природничих наук: Матеріали V Всеукраїнської студентської наукової конференції (21-22 квітня 2010 р.). – Ніжин: Наука-сервіс, 2010. – С. 49-51.

6. Ковальчук О.М. Палеонтологічні ресурси Сумської області в контексті стратегії їх раціонального використання / О.М. Ковальчук // Актуальні проблеми дослідження докілья: Матеріали III регіональної наукової конференції студентів та молодих учених (22-23 травня 2010 р., м. Суми). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – С. 24-27.

7. Ковальчук О.М. Про знаходження викопних решток шерстистого носорога *Coelodonta antiquitatis* Blumenbach, 1799 в антропогенових відкладах Сумської області / О.М. Ковальчук // Тези доповідей Конференції молодих дослідників-зоологів – 2009 (м. Київ, Інститут зоології НАН України, 8-9.04. 2009 р.). – Київ, 2009. – С. 28-29.

8. Ковальчук О.М. Про стан збереженості викопного остеологічного матеріалу в краєзнавчих музеях та можливості його покращення / О.М. Ковальчук // Сумська старовина. – 2010. – № 30. – С. 113-118.

9. Ковальчук А.Н. Проблема происхождения вида *Coelodonta antiquitatis* Blumenbach, 1799 (Artiodactyla: Rhinocerotidae) в палеонтологическом освещении / А.Н. Ковальчук // Целостность вида у млекопитающих: изолирующие барьеры и гибридизация: Материалы Международной научной конференции (Петергоф, 12-17 мая 2010 г.). – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2010. – С. 42.

10. Ковальчук А.Н. Результаты изучения плейстоценовой териофауны и перспективы палеозоологических исследований в Сумской области (Украина) / А.Н. Ковальчук // Современная палеонтология: классические и новейшие методы. Тезисы VII Всероссийской научной школы молодых ученых-палеонтологов (4-6 октября 2010 г., ПИН им. А.А. Борисяка РАН). – М., 2010. – С. 18-19.

11. Корнієць Н.Л. Дослідження індивідуального віку мамонтів / Н.Л. Корнієць // Доповіді АН УРСР. – 1959. – № 7. – С. 780-784.

12. Підопличка І.Г. Краткий обзор фауны палеолита УССР / И.Г. Подопличка // Советская археология. – 1940. – № 5. – С. 151-158.

13. Підопличко І.Г. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР / І.Г. Підопличко. – Київ: Видавн. АН УРСР, 1956. – Вип. 2. – 236 с.

14. Смирнова О.В. Реконструкция истории формирования и развития лесного пояса Восточной Европы в голоцене / О.В. Смирнова // Динамика современных экосистем в голоцене: Материалы Российской научной конференции – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2006. – С. 217-223.

15. Чубур А.А. Система человек-мамонт в бассейне Десны (культурная адаптация в верхнем палеолите) / А.А. Чубур. – Курск, 1993. – 60 с.

Ковальчук А.Н., Козлов А.Н. К вопросу представленности ископаемых остатков антропогеновой териофауны в фондах Государственного историко-культурного заповедника в г. Путивле

В статье поднимается проблема сохранности ископаемых остатков животных в краеведческих музеях Сумской области.

Приводится качественная и количественная характеристика палеоостеологического материала, датированного позднелейстоценовым и раннеголоценовым возрастом, из фондов Государственного историко-культурного заповедника в г. Путивле. Подчеркивается значимость и перспективность дальнейшего поиска и изучения ископаемых остатков различного возраста на региональном уровне.

Ключевые слова: ископаемые остатки, фонды краеведческих музеев, антропогенная териофауна, *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Cervus elaphus*, Путивльский район.

Kovalchuk O.M., Kozlov O.M. To the question of presence of the fossil rests of the Quaternary theriofauna in the funds of the State historical-cultural reserve in Putivl

The problem of safety of the fossil rests of animals in the regional museums of the Sumy area was examined in the article. Qualitative and quantitative description of palaeosteological material, dated by Late Pleistocenian and Early Holocenian age, from the funds of State historical-cultural reserve in Putyvl was brought. Meaningfulness and perspectivity of further search and study of fossil rests, which have different geological age, were underlined at the regional level.

Key words: fossil rests, funds of regional museums, Quaternary theriofauna, *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Cervus elaphus*, Putyvl district.

24.03.2011 р.

УДК 903.04(477)069.444

Н.В. Яцик

**ЗОЛОТОТКАНА ТАСЬМА XI-XIII СТ.
В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЛУХІВ»**

Стаття присвячена дослідженню і проведенню реставраційно-консерваційних робіт фрагментів золототканої тасьми XI-XIII ст. із фондів Національного заповідника «Глухів».

Ключові слова: фрагменти одягу, археологічний текстиль, шовкова тканина.

Релігійні і політичні зв'язки Київської Русі і Візантії в X-XIII ст. впливали на становлення якісно нового рівня економічного і культурного розвитку суспільства, пожвавлення міжнародних торговельних відносин з країнами Сходу та Середземномор'я.

Одним із показників сили і багатства Київської Русі у сфері матеріальної культури було вбрання, яке уособлювало високий економічний і культурний потенціал суспільства. Сформоване на глибоко генетичних традиційних основах, воно збагатилося елементами візантійської культури, утворивши власну естетичну формулу.

В епоху раннього середньовіччя шовковий текстиль був одним із найважливіших об'єктів міжнародної торгівлі. Їм визначалась вартість деяких

товарів, наприклад рабів. Згідно договору Ігоря з Візантією 945 р., раб оцінювався в два шматки шовку, з яких можна було пошити дві довгополих сукні. Шовком сплачувалися інколи державні борги, нагороджували, дарували царям і послам, сплачували заробіток найманцям [7, 57].

У зовнішньоекономічних зв'язках древньої Русі шовк, як відомо, відігравав значну роль. Про рівень якості шовкового імпорту говорять знахідки шовкових виробів, виявлених на території російських князівств більш ніж в 200 місцях. Вони згруповані, в основному, по басейнам Волги та Дніпра, тобто по місцям тих важливих шляхів, які з'єднували Східну Європу з країнами Сходу та Середземномор'я.

Дослідження пам'яток матеріальної культури Київської Русі, зокрема виробів із шовкових тканин, є однією з актуальних проблем, над якими працюють фахівці з історії текстилю. У своїх роботах вони всебічно вивчають технологію ткацтва, що, зрештою, наближає істориків до з'ясування загальної картини формування й розвитку економічних і культурних відносин країн Східної Європи X-XIII ст. У цьому контексті слід згадати праці М.В. Фехнера [7], Л. Клочко [3], Н.Ю. Бредіса [1]. Проте у результаті роботи археологів щорічно з'являються нові знахідки, у тому числі і тканин, які потребують поглибленого вивчення та знаходження їх місця в системі класифікації текстилю.

Для вивчення міжнародних економічних відносин домонгольського періоду важливим є питання місцезнаходження виробничих центрів, звідки шовкова продукція надходила у Східну Європу, що дозволить з'ясувати, з якими із східних країн Середземномор'я Русь підтримувала торговельні зв'язки.

М. Фехнер, виходячи із даних структурного аналізу фрагментів археологічного текстилю (характер сировини, якість пряжі, будова тканини і орнаментация), розділяє їх на чотири групи по основним центрам їх виробництва, до яких належать Візантія, Середня Азія, Іран та Іспанія. Незважаючи на те, що техніка виготовлення шовкових тканин деяких регіонів швидко набувала спільних рис завдяки пожвавленню культурних та економічних зв'язків, шовкоткацькі майстерні різних країн все ж таки зберігали свої місцеві традиційні елементи. Так, у Візантії ткалі виробляли тканини в техніці пітканої саржі, це означає, що на лицевій стороні переважали перекриття ниток піткання і щільність тканини утворювалась за рахунок цих ниток: на одиницю виміру, тобто на 1 см² ниток піткання припадало в півтора-два рази більше ниток основи. Характерною особливістю візантійських тканин було ще і застосування для основи тонкої, сильно скрученої пряжі, а для піткання – більш товстої, без круту. Між тим на Сході ткалі використовували і не скручене, і прядиво ледь помітного круту.